

A survey of the concepts in Qajarid government documents for establishing thesaurus relations

Sadaf Naeimi¹ | Fahimeh Babalhavaeji² | Molokalsadat Hoseini- Beheshti³ | Najla Hariri⁴

**GANJINE-YE
ASNAD**
Historical Research &
Archival Studies Quarterly

Abstract:

Purpose: To explore concepts in government documents of Qajarids from early times (1789) until the end of the Naser a-Dinshah reign (1898) to form categories and subcategories for establishing relations among them.

Method and Research Design: Integrated (cumulative, ie a combination of quantitative and qualitative) content analysis was carried out. Important published historical sources of the period were identified and examined carefully to extract concepts and construct categories and subcategories. Then a purposeful sample was taken from 19000 government archival documents indexed at the National Archives of Iran were selected and contents were analysed and assigned the categories and subcategories.

Findings and conclusion: 1971 subcategories were obtained from archival documents. The highest frequency belonged to titles and bureaucratic positions (34.9%), bureaucratic terms (34.2%), government offices (17.4%) elements and types of documents (13.2%) accordingly. Administrative titles and official positions claimed for 5 categories and 166 subcategories. Categories of titles and financial positions with (34%) occurred the most. Thesaurus relations among subject indexes show main concepts of governmental documents. All thematic indexes of the main concepts of governmental documents are related with each other.

Keywords: Government Documents, Subject Categorization, Thesaurus Relations, Qajarids (1789-1925), Subject Index, Bureaucracy.

Citation: Naeimi, Sadaf, Babalhavaeji, Fahimeh, HoseiniBeheshti, Molokosadat, Hariri, Najla. (2021). A survey of the concepts in Qajarid government documents for establishing thesaurus relations. *Ganjine-ye Asnad*, 31(1), 200-236 | doi: 10.22034/GANJ.2021.2632

Research paper

1. PhD student in Information Science and Knowledge, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, I. R. Iran, s.naeemi@gmail.com
 2. Associate Professor, Department of Information Science and Knowledge, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, I. R. Iran f.babalhavaeji@gmail.com
 3. Assistant Professor of General Linguistics, Iranian Institute of Information and Scientific Documents, Tehran, I. R. Iran beheshti@irandoc.ac.ir
 4. Professor, Department of Information Science and Knowledge, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, I. R. Iran nadjlhariri@gmail.com
- Copyright © 2021, NLAI (National Library & Archives of I. R. Iran). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and adapt the material for any purpose.

Ganjine-Ye Asnad

«121»

Peer-reviewed Journal | National Library & Archives of I. R. Iran, Archival Research Institute

ISSN: 1023-3652 | E-ISSN: 2538-2268

Digital Object Identifier(DOI):10.22034/GANJ.2021.2632

Indexed by Google Scholar, Researchgate, ISC, SID & Iran Journal | <http://ganjineh.nlai.ir>

Vol. 31, No. 1, Spring 2021 | pp: 200 - 236 (37) | Received: 15, Aug. 2020 | Accepted: 10, Oct. 2020

Archival research

مطالعه مفاهیم اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری با هدف مقوله‌بندی و برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای

صدف نعیمی^۱ | فهیمه باب‌الحوائجی^۲ | ملوک‌السادات حسینی بهشتی^۳ | نجلا حریری^۴

فصلنامه تحقیقات تاریخی
و مطالعات آرشیوی

چکیده:

هدف: مطالعه مفاهیم اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری با هدف مقوله‌بندی و برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای.

روش / رویکرد پژوهش: روش پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کمی و کیفی است. در این روش، ابتدا منابع معتبر تاریخی و دسته اول دوره قاجار مطالعه و بررسی شد و مفاهیم موضوعی اصلی دیوان سالاری دوره قاجار تا پایان عهد ناصری شناسایی شد. سپس با تحلیل محتوا و چکیده اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری در پایگاه اسناد آرشیو ملی ایران، مفاهیم موضوعی اصلی و فرعی همراه با فراوانی مقوله‌ها و زیرمقوله‌های موضوعی براساس پشتوانه سندی و انتشاراتی استخراج شد.

یافته‌ها و نتیجه‌گیری: از ۱۹۷۷۱ زیرمقوله به دست آمده از اسناد دیوانی، القاب و مناصب دیوانی با ۶۸۹۵ زیرمقوله (۳۴/۹ درصد)؛ اصطلاحات دیوانی با ۶۸۱۱ زیرمقوله (۳۴/۲ درصد)؛ نهادهای دیوانی با ۳۴۴۵ زیرمقوله (۱۷/۴ درصد)؛ عناصر و گونه‌های اسناد دیوانی با ۲۶۲۰ زیرمقوله (۱۳/۳ درصد) شناسایی شد. مفهوم القاب و مناصب دیوانی، پربسامدترین مفهوم از مفاهیم اصلی اسناد دیوانی است. این مفهوم در پنج مقوله و ۱۶۷ زیرمقوله دارد شامل: مقوله القاب و مناصب مالی-دیوانی (۳۴/۶ درصد)؛ مقوله القاب و مناصب درباری-دیوانی (۲۲ درصد)؛ مقوله القاب و مناصب نظامی-دیوانی (۲۱/۵۶ درصد)؛ مقوله القاب و مناصب دیوانی-دیوانی (۱۲/۵۵ درصد) و مقوله القاب و مناصب شرعی-دیوانی و قضایی-دیوانی (۹/۲۵ درصد). مناصب مستوفی، مستوفی الممالک، صدراعظم، ملا، قراسوران از پربسامدترین نمایه‌های (زیرمقوله‌های) مفهوم القاب و مناصب دیوانی به‌شمار می‌آیند. تمام نمایه‌های موضوعی مفاهیم اصلی اسناد دیوانی با یکدیگر روابط اصطلاح‌نامه‌ای دارند. پربسامدترین مفهوم اسناد دیوانی یعنی القاب و مناصب دیوانی بیشترین ارتباط اصطلاح‌نامه‌ای را با نمایه‌های موضوعی مفهوم نهادهای دیوانی دارد. **کلیدواژه‌ها:** اسناد دیوانی؛ روابط اصطلاح‌نامه‌ای؛ قاجاریه؛ نمایه‌های موضوعی؛ دیوان سالاری؛ اصطلاح‌نامه‌ها؛ آرشیو ملی ایران.

استناد: نعیمی، صدف، باب‌الحوائجی، فهیمه، حسینی بهشتی، ملوک‌السادات، حریری، نجلا. (۱۴۰۰). مطالعه مفاهیم اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری با هدف مقوله‌بندی و برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای. گنجینه اسناد، ۳۰(۱)، ۲۰۰-۲۳۶

doi: ۱۰.۲۲۰۳۴/GANJ.۲۰۲۱.۲۶۳۲

۱. دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
s.naemi@gmail.com
۲. دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، (نویسنده‌مسول)
f.babalhavaeji@gmail.com
۳. استادیار زبان‌شناسی همگانی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات، تهران، ایران
beheshti@irandoc.ac.ir
۴. استاد گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
nadjlahariri@gmail.com

گنجینه اسناد «۱۲۱»

فصلنامه علمی | سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران - پژوهشکده اسناد

شاپا (چاپی): ۱۰۲۳-۳۶۵۲ | شاپا (الکترونیک): ۲۵۳۸-۲۲۶۸

شناسانه برنمود رقمی (DOI): ۱۰.۲۲۰۳۴/GANJ.۲۰۲۱.۲۶۳۲

نمایه در Google Scholar, Researchgate, SID, ISC و ایران ژورنال | <http://ganjineh.nlai.ir>

سال ۳۱، دفتر ۱، بهار ۱۴۰۰ | صص: ۲۳۶ - ۲۰۰ (۳۷)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۵/۲۵ | تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۷/۱۹

مطالعات آرشیوی

۱. مقدمه و بیان موضوع

مراکز آرشیوی، نهادهای اطلاع‌رسانی‌ای هستند که جایگاهی شاخص در جامعه اطلاعاتی به‌ویژه در میان محققان دارند؛ چراکه آن‌ها شواهدی از فعالیت‌ها ارائه می‌دهند و اطلاعات بیشتری از افراد و نهادها به ما می‌دهند. آن‌ها همچنین احساس هویت و درک ما از فرهنگ‌ها را افزایش می‌دهند. منابع اصلی مراکز آرشیوی اسنادی‌اند که شرکت‌کنندگان یا شاهدان در زمان وقوع رویدادها ایجاد کرده‌اند. آن‌ها معمولاً بی‌نظیرند؛ به این دلیل که آن‌ها غالباً مانند بسیاری از منابع ردیف دوم کمتر دیدگاه تعصبی به وقایع دارند و واقعیات را بیان می‌کنند و شواهد و وقایع مهم تاریخی‌اند (مرکز آرشیو کینگ کالج، ۲۰۲۰).

اسناد دیوانی از مهم‌ترین منابع پژوهش در تحقیقات تاریخی محسوب می‌شوند؛ زیرا حاوی مطالب و نکات بسیاری از ساختارهای اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، حقوقی، نظامی، و مالی جامعه هستند و معمولاً در نگارش آن‌ها دیدگاه بالاترین نهاد تصمیم‌گیری حکومت، یعنی نهاد دیوان‌سالاری نقشی اساسی دارد.

نهاد دیوان‌سالاری هم‌چون سایر پدیده‌ها و نهادهای اجتماعی به یک‌باره پدیدار نشده‌است و دارای ریشه‌ها و پیشینه‌های ژرف اجتماعی و فرهنگی است. از این رو برای شناخت علمی و دقیق وضعیت آن ضرورت دارد که در حوزه اسناد و مستندات این حوزه تبارشناسی و بازکاوی انجام شود. درواقع، مشخصات نظام دیوان‌سالاری هر جامعه‌ای را باید در ریشه‌های تاریخی، فرهنگی، و تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آن جست‌وجو کرد (قوام، ۱۳۸۴).

پژوهش درباره اسناد دیوان‌سالاری ایران دوره قاجار با پیشینه‌ای چندصدساله به این دلیل ضرورت و موضوعیت دارد که: اولاً این دوره مصادف است با تحولات پرثمر جوامع اروپایی و اندیشه‌های تجددخواهی و رونق بازار خردورزی و تفکر انتقادی در حوزه‌های سیاسی، اداری، اجتماعی و فرهنگی؛ ثانیاً ایران در این دوره برای نخستین بار شاهد فعالیت‌های جدی دولت‌مردان برجسته‌ای، نظیر قائم‌مقام فراهانی، امیرکبیر و سپه‌سالار بوده‌است که در مقام پیش‌قراولان تحول و اصلاحات، در ساختار سیاسی و اداری کشور نقش آفرین بوده‌اند؛ ثالثاً گسترش روابط خارجی و توسعه مناسبات با کشورهای خارجی و مشاهدات مقامات ارشد دولت ایران از پیشرفت و رشد این جوامع، به‌ویژه در قلمرو بوروکراسی، زمینه‌های ذهنی اصلاح و تحول را بیش‌ازپیش در دولت‌مردان پدید آورد (زاهدی و تنکابنی، ۱۳۸۸).

با عنایت به اهمیت نهادهای دیوان‌سالاری و ارزش کاربردی اسناد آرشیوی به‌نظر می‌رسد که بررسی اسناد دیوانی ابزاری ضروری برای مدیریت صحیح و منبع اطلاعاتی مهمی برای برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری است.

1. www.kings.cam.ac.uk/archive-centre

به دلیل اهمیت اسناد دیوانی، شیوه انتقال این اسناد به آیندگان نیازمند بهره‌گیری از روش‌های نوین سازمان‌دهی اطلاعات است. در مراکز آرشیوی، برای سازمان‌دهی و بازیابی اطلاعات اسناد آرشیوی و تاریخی، عمدتاً از نظام‌های نمایه‌سازی استفاده می‌شود (وفایی، ۱۳۷۳). اگرچه نمایه‌سازی ارزی ارزشمند است، ولی این حقیقت را نمی‌توان نادیده گرفت که به‌کارگیری ضعیف نمایه، باعث بی‌استفاده‌بودن اسناد، به‌هدررفتن هزینه‌ها و درنهایت از بین رفتن اطلاعات خواهد شد؛ بنابراین نمایه‌سازان اسناد ناگزیرند اسناد را تحلیل کنند و واژه‌های موضوعی را استخراج کنند و با کمک ابزارهای نمایه‌سازی مانند اصطلاح‌نامه به تولید نمایه بپردازند. سازمان‌دهی و ذخیره‌سازی اطلاعات موجود در اسناد برای تسهیل در بازیابی و دسترسی به اطلاعات بیشتر و مرتبط‌تر در کمترین زمان ممکن، از طریق ابزارهای نمایه‌سازی مانند اصطلاح‌نامه‌ها انجام می‌شود (کیولند، ۱۳۸۵).

شکست یا موفقیت نظام بازیابی اطلاعات به کیفیت نمایه‌سازی و رویه‌های جست‌وجوی مربوطه بستگی دارد. نمایه‌ها از جمله نقاط دسترسی مهم در پایگاه اسناد آرشیوی‌اند که با دسترسی‌پذیری به اسناد مرتبط، نیاز استفاده‌کننده را فراهم می‌آورند. در فرایند نمایه‌سازی مشکلاتی وجود دارد؛ مانند: نامرتب‌بودن مدارک بازیابی؛ کاوش‌نشدن اطلاعات کافی در یک زمینه موضوعی خاص؛ بازیابی‌نشدن اطلاعات تخصصی و عمیق موردنیاز کاربران؛ ابهام در روابط مفهومی و دامنه موضوعی اصطلاحات حوزه خاص برای استفاده نمایه‌سازان اسناد؛ نبود یکدستی و انطباق میان واژگان مورد استفاده نمایه‌سازان اسناد. برای رفع چنین مشکلاتی از ابزارهایی مثل اصطلاح‌نامه‌ها استفاده می‌کنند که با غنی‌سازی روابط سلسله‌مراتبی و سایر ساختارهای معنایی، در طراحی نظام‌های جست‌وجو و بازیابی اسناد در پایگاه آرشیو ملی، این امکان را برای نمایه‌ساز و جست‌وجوگر فراهم می‌کنند که مناسب‌ترین مفهوم را براساس نیاز انتخاب کند. با استفاده از اصطلاح‌نامه، تعریف‌های پنهان اصطلاحات و روابط مفهومی آن‌ها هم آشکار می‌شود. به این ترتیب، هر مفهوم در ساختار روابط اصطلاح‌نامه‌ای بهتر و دقیق‌تر نشان داده می‌شود که این موضوع موجب یکدستی در فرایند ذخیره و بازیابی اطلاعات می‌شود.

۲. اهداف پژوهش

باتوجه به اهمیت نمایه‌سازی و استفاده از روابط اصطلاح‌نامه‌ای در تولید نمایه‌ها برای دسترسی‌پذیری اسناد آرشیوی، هدف اصلی پژوهش حاضر، مطالعه و شناسایی نمایه‌های موضوعی و مفاهیم اصلی اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری در پایگاه اسناد آرشیو ملی ایران است. این هدف از طریق تحلیل محتوایی اسناد دیوانی با هدف مقوله‌بندی

و برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای و یکدست کردن روابط میان مفاهیم اصلی اسناد دیوانی به دست می‌آید. از اهداف فرعی پژوهش می‌توان موارد زیر را نام برد:

۱. استخراج مقوله‌ها و مضامین مفاهیم اصلی اسناد دیوانی؛
 ۲. تعیین بسامد‌نمایه‌های موضوعی مفاهیم اصلی اسناد دیوانی و شناسایی پربسامدترین مفاهیم اصلی مطرح در اسناد دیوانی؛
 ۳. کشف جهت‌گیری اصلی هر کدام از مفاهیم اصلی ثبت‌شده اسناد دیوانی با مقوله‌ها و ارتباط با گره اصلی؛
 ۴. یافتن ارتباط میان مفاهیم اصلی اسناد دیوانی برای یافتن نقاط تمرکز آن‌ها؛
 ۵. استخراج کلیدواژه‌های مشترک میان متون و منابع ردیف اول و اسناد دیوانی.
- برای دستیابی به اهداف پیش‌گفته، پژوهش حاضر در نظر دارد به پرسش‌های مطرح در قسمت یافته‌ها، پاسخ دهد.

۳. پیشینه پژوهش

باغستانی (۱۳۸۹) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی وضعیت تنظیم و توصیف اسناد در گنجینه اسناد ملی ایران» وضعیت تنظیم و توصیف اسناد را با استفاده از کاربرگه‌های توصیف طراحی شده در آن سازمان از سال ۱۳۵۰ تا سال ۱۳۸۸، بررسی کند. یافته‌های پژوهش او نشان می‌دهند که در سازمان اسناد ملی ایران، ۹۴/۷ توصیف‌گرهای اسناد مستندسازی شده‌اند. از میان ابزارهای مستندسازی مورد استفاده، اصطلاح‌نامه اصفابیشترین میزان استفاده (۵۲/۲۳ درصد) را داشته است. باغستانی در پژوهش خود تهیه اصطلاح‌نامه تخصصی اسناد آرشیوی را از نیازهای تنظیم و توصیف اسناد در گنجینه اسناد ملی ایران می‌داند.

نعیمی (۱۳۹۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی وضعیت نمایه‌سازی اسناد آرشیوی مکتوب در مراکز آرشیوی شهر تهران از دیدگاه نمایه‌سازان با تأکید بر شیوه و کیفیت نمایه‌سازی اسناد آرشیوی» با استفاده از روش پیمایشی وضعیت نمایه‌سازی اسناد آرشیوی را بررسی کرده است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که از دیدگاه نمایه‌سازان، کمترین کارایی ابزارهای مورد استفاده در نمایه‌سازی اسناد مربوط به مطابقت استفاده از این ابزارها با محتوای موضوعی اسناد است. بنابراین مراکز آرشیوی در انتخاب ابزار برای نمایه‌سازی اسناد باید منطبق‌بودن معنای مفاهیم ابزارها با مفاهیم اسناد و میزان سهولت انتخاب نمایه برای اسناد توسط کاربران و نمایه‌سازان را در نظر گیرند. علاوه بر این از دیدگاه نمایه‌سازان، برای نمایه‌سازی اسناد بهتر است از ابزارهایی استفاده شود که در انتخاب نمایه‌های تاریخی،

زمان تاریخی، زبان طبیعی اسناد، کنترل واژگانی نمایه‌های اسنادی و زمینه‌های تاریخی آن‌ها مورد توجه باشد. نعیمی در پژوهش خود، لزوم طراحی ابزاری تخصصی برای نمایه‌سازی اسناد مانند اصطلاح‌نامه اسناد را ضروری می‌داند.

اصنافی و پاکدامن نائینی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل واژه‌نامه‌ها و اصطلاح‌نامه‌های پیوسته در حوزه مدیریت اسناد و آرشیو» نشان دادند که در داخل کشور، واژه‌نامه و اصطلاح‌نامه آرشیوی چاپی یا الکترونیکی وجود ندارد و متخصصان حوزه آرشیو در داخل کشور می‌توانند عملکرد و کارایی واژه‌نامه‌ها و اصطلاح‌نامه‌های معرفی شده در این پژوهش را ارزیابی کنند و مناسب‌ترین آن‌ها را برگزینند و بر مبنای آن، الگوی بومی شده واژه‌نامه‌ها و اصطلاح‌نامه‌های آرشیوی را به زبان فارسی تدوین کنند.

کشاورز افشار (۱۳۹۲) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «طرح تدوین اصطلاح‌نامه مواد موزه‌ای» به روش میدانی و با مشاهده طرحی را برای تدوین اصطلاح‌نامه واژه‌های به کار رفته در زمینه مواد موزه‌ای و جمع‌آوری اطلاعات واژگانی غنی در این زمینه عرضه کرده است تا مورد استفاده و استناد نمایه‌سازان و متخصصان این حوزه قرار گیرد.

دهسرای (۱۳۹۳) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «امکان‌سنجی تدوین اصطلاح‌نامه مطالعات زنان و خانواده بر اساس استاندارد ۲۵۹۶۴-۱ BS Iso»، با روش تحقیق سندی و کتابخانه‌ای و ابزار گردآوری اطلاعات از طریق جست‌وجو در منابع چاپی و الکترونیکی به روش کتابخانه‌ای و هم‌چنین مصاحبه با صاحب‌نظران رشته مطالعات زنان و خانواده، از طریق ایجاد شبکه‌ای مفهومی بین اصطلاحات، ابتدا با استفاده از روش قیاسی، ساختار کلی اصطلاح‌نامه را تعیین کرده و سپس ساختار جزئی آن را طراحی کرده است. با استفاده از این شبکه مفهومی، اصطلاحات این حوزه در نظامی خاص مشخص شده و روابط مفهومی میان آن‌ها منعکس شده است.

سام (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «اصحاب فرمان‌نویسی در عهد قاجار» بیان می‌کند که فرمان از اصیل‌ترین و معتبرترین اسناد دیوانی دوره قاجار است و افراد و مناصب حکومتی و دیوانی در نگارش و صدور فرمان‌های دوره قاجار نقشی بسیار مؤثر داشته‌اند. لازمه صدور و اجرای مفاد فرمان نیازمند تأیید صاحب‌منصبان عالی‌رتبه دیوانی و حکومتی بوده است. براساس یافته‌های این پژوهش مشخص شد که در مرحله نخست، دستور صدور فرمان را شخص پادشاه صادر می‌کرده است و پس از آن مناصب صدراعظم، مستوفی‌الممالک، منشی‌الممالک، مستوفی، مهرداد، مذهب‌باشی و لشکر نویس‌باشی از جمله مناصب مهم و تأثیرگذار در صدور و اجرای فرمان بوده‌اند.

ترکاشوند (۱۳۹۴) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «ارائه الگوی پیشنهادی برای تدوین

اصطلاح نامه آرشیو ملی ایران» با روش مشاهده ای، و طراحی سیستم و ایجاد شبکه مفهومی بین اصطلاحات آرشیو، اصطلاحات این حوزه را در نظامی خاص مشخص کرده است. او پس از بررسی سرشاخه های اصطلاح نامه الکترونیکی یو کات و اصطلاح نامه اصفا و نظر سنجی، سرشاخه و زیر شاخه ها را تعیین و با نظر کارشناسی استاد راهنما، روابط مفهومی میان اصطلاحات را منعکس کرده است.

محمدی و ثمره حسینی (۱۳۹۴) در مقاله ای با عنوان «تحلیل ساختار برات های دیوانی دوره قاجار» بیان کردند که برات، سندی بوده که اغلب پرداخت های دولت به کارکنان کشوری و لشکری و به طور کلی، اغلب پرداخت هزینه ها در تمام امور دولتی دوره قاجار با آن انجام می شده است. در این تحقیق روش پژوهش منابع کتابخانه ای است و ۱۰۰ برات دیوانی از آرشیوهای اسناد تاریخی با روش توصیفی-تحلیلی بررسی شده اند. براساس یافته های این پژوهش مشخص شد که برات ۵۴ نوع مختلف دارد که ساختار محتوایی آن ها براساس دستورالعمل مستوفیان شکل گرفته است. برات را در نهایت مستوفی مهر می کرده و پس از توشیح شاه، در دفتر ثبت می شده است.

روش پژوهش محمودی و توکلی زاده راوری (۱۳۹۵) در مقاله «ترسیم نقشه موضوعی اسناد جنگ تحمیلی: مطالعه موردی وصیت نامه فرماندهان پاسدار شهید استان کرمان» تحلیل محتوا است. آن ها با استفاده از فنون تحلیل متن، نقشه مفاهیم به کاررفته در آن و صایا را ترسیم کرده اند. تحلیل محتوای ۶۸ متن کامل از وصیت نامه فرماندهان پاسدار شهید استان کرمان انجام شده است. این وصیت نامه ها با رویکرد تحلیل واژگانی و از طریق فن خوشه بندی سلسه مراتبی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. یافته ها نشان داده اند که با توجه به خوشه های حاصل از نمودار سلسه مراتبی، هشت محور اساسی در این وصیت نامه ها وجود دارد که بستر و زمینه همه محورها، دو اصطلاح خداوند و اسلام است.

حسومی و همکارانش (۱۳۹۷) در مقاله ای با عنوان «مطالعه مفاهیم اخلاق اجتماعی قرآن کریم به منظور مقوله بندی آیات» با استفاده از روش آمیخته (تحلیل محتوای کمی و کیفی) به تجزیه و تحلیل آیات پرداخته اند. ایشان در بخش کمی، جداولی از سوره های قرآن تهیه کرده اند که در آن ها آیات دارای مفاهیم اخلاق اجتماعی به صورت الفبایی تنظیم شده و بسامد آیات هر سوره در مقابل آن درج شده است. در بخش کیفی براساس فن تحلیل محتوای مضمونی، مقوله های دربرگیرنده آیات با مفهوم اخلاق اجتماعی تفکیک شد و با تعیین بسامد آیات در هر مقوله در قالب نمودار ترسیم شد. ایشان در پژوهش خود ضمن بررسی بسامد آیات و سوره های قرآن کریم در مفهوم اخلاق اجتماعی، الگوی معنایی هر مقوله را به تفکیک تعداد آیات ترسیم کرده اند.

کریمی، بابایی و حسینی بهشتی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ویژگی‌های معنایی و هستی‌شناسانه نظام‌های بازیابی اطلاعات مبتنی بر اصطلاح‌نامه و هستی‌شناسی» ویژگی‌های معنایی نظام‌های بازیابی مطرح دنیا را که از اصطلاح‌نامه و هستی‌شناسی استفاده می‌کنند بررسی کرده‌اند. نتایج این پژوهش نشان داد که ویژگی استفاده از اصطلاح‌نامه در جست‌وجوی مترادف‌ها در نیمی از نظام‌ها به کار رفته است و این اهمیت اصطلاح‌نامه را می‌رساند. از میان تاکتیک‌هایی که ویژگی‌های معنایی را حمایت می‌کنند، تنها حرکت سلسله‌مراتبی اعم (بالا تر) و حرکت سلسله‌مراتبی اخص (فرعی)، مورد توجه این نظام‌ها قرار گرفته است. این تاکتیک‌ها به روابط اصطلاح‌نامه‌ای اعم و اخص اشاره دارند و نشان می‌دهند که این نظام‌ها توانسته‌اند روابط معنایی در اصطلاح‌نامه‌ها را در بازیابی اطلاعات به کار گیرند.

اسلوسکی^۱ (۲۰۰۷) در پژوهش خود با عنوان «ساخت بانک اصطلاحات برای توصیف منابع آرشیوهای دیداری و شنیداری براساس اصطلاح‌نامه» به بررسی سیستم‌های مدیریت درخواست‌های دیجیتال می‌پردازد. این سیستم‌ها حاوی پرونده‌هایی غنی از مواد دیداری و شنیداری‌اند. او بیان می‌کند که استفاده از اصطلاح‌نامه ابهام را از بین می‌برد، معانی کلمه را روشن می‌کند و می‌تواند در ارائه پیشنهادهایی برای اصطلاحاتی که می‌توانند برای نمایه‌سازی مواد دیداری-شنیداری (از جمله تصاویر) استفاده شوند مؤثر باشد. هم‌چنین استفاده از واژگان کنترل‌شده در قالب اصطلاح‌نامه سلسله‌مراتبی، پیامدهای محکمی برای جست‌وجو و بازیابی مواد دیداری-شنیداری دارد و کیفیت نتایج را بهبود می‌بخشد.

هالینک^۲، مالیه^۳ و شریبر^۴ (۲۰۱۰) در مقاله خود درباره «غنی‌سازی اصطلاح‌نامه برای گسترش جست‌وجو در آرشیوهای سمعی و بصری» به بررسی اسناد با استفاده از ابرداشته‌ها و واژگان ساختاریافته یا اصطلاح‌نامه در آرشیوهای سمعی و بصری پرداخته‌اند. آن‌ها بیان کردند: بسیاری از این اصطلاحات دارای ساختار محدود یا بدون ساختارند. هدف از پژوهش آن‌ها یافتن این است که آیا بازیابی منابع سمعی و بصری از مجموعه‌ای نمایه‌شده با اصطلاح‌نامه‌ای داخلی می‌تواند با غنی‌سازی ساختار اصطلاح‌نامه بهبود یابد؟ آن‌ها روشی را برای اضافه کردن ساختار به اصطلاح‌نامه داخلی با متصل کردن آن به اصطلاح‌نامه‌ای خارجی، برای غنی‌سازی پیشنهاد کردند. ابتدا اصطلاح‌نامه را به منبعی خارجی یعنی WordNet وصل کردند. از طریق این اتصال، بین اصطلاحات روابط اصطلاح‌نامه‌ای برقرار شد که نتایج امیدوارکننده‌ای در بازیابی مجموعه داده‌ها حاصل کرد و بر عملکرد بازیابی اطلاعات در آرشیوهای سمعی و بصری افزود.

بوئر^۵ و همکارانش (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان «کاوش در آرشیوهای دیداری و

1. Slawsky
2. Hollink
3. Malaisé
4. Schreiber
5. Boer

شنیداری از طریق اصطلاح‌نامه ترازشده» به بررسی برقراری ارتباط بین دو مجموعه از آرشیوهای دیداری و شنیداری و امکان جست‌وجوی مواد آرشیوی پرداخته‌اند. آن‌ها از واژگان ساختاریافته که دیتاهای پیوندی^۱ نامیده می‌شوند، به عنوان نقاط اتصال اصطلاحات دو مرکز آرشیوی استفاده کردند و با هم تراز کردن اصطلاحات و نمایه‌های جست‌وجو و ارتباط آن‌ها باهم، ابزاری تعاملی به نام CultuurLINK را معرفی کردند. این ابزار حاصل از تعامل ابزارهای موجود یعنی اصطلاح‌نامه با پیوندهای تولیدشده از سیستم ساده سازمان‌دهی دانش^۲ (SKOS)، برای مرور و جست‌وجوی یکپارچه در مجموعه‌های مختلف (فرعی) از دو مرکز آرشیوی، استفاده می‌شود.

مطالعه پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که در ایران درباره سازمان‌دهی اسناد و ابزارهای سازمان‌دهی اسناد دیوانی کمتر پژوهش شده‌است و اکثر پژوهش‌های انجام‌شده، درباره پایگاه‌های اطلاعاتی و مواد دیداری-شنیداری است و از طرفی در پژوهش‌های انجام‌شده، برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای اسناد در نمایه‌های موضوعی اسناد دیوانی به‌طور خاص بررسی نشده‌است؛ بنابراین انجام پژوهشی در جهت کشف روابط میان مفاهیم و برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای بین آن‌ها و بازیابی بهتر و دقیق‌تر اسناد دیوانی در راستای تأمین نیازهای اطلاعاتی پژوهش‌گران اسناد می‌تواند مفید باشد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

یکی از روش‌های مناسب و علمی تحقیق برای کشف لایه‌های درونی اسناد دیوانی، تحلیل محتواست. «تحلیل محتوا» یکی از مهم‌ترین روش‌های شناسایی و جمع‌آوری داده‌ها (اطلاعات)، با توجه به موضوع، شرایط و هدف پژوهش است؛ به عبارت دیگر، یکی از روش‌های مناسب برای تبیین دیدگاه‌ها و اندیشه‌ها، استفاده از روش تحلیل محتواست. روش تحلیل محتوا با تجزیه و تحلیل مفاهیم و گزاره‌های استخراج‌شده از متن، جهت‌گیری و نقش هر کدام را بیان و چارچوب حاکم بر آن‌ها را کشف می‌کند. تحلیل محتوا در حقیقت فن پژوهش عینی، اصولی و کمی برای تفسیر و تحلیل محتواست و تفکر بنیادی تحلیل محتوا عبارت است از: قراردادن اجزای متن (کلمات، جملات، پاراگراف‌ها و امثالهم برحسب واحدهایی که انتخاب می‌شوند) در مقولات از پیش تعیین‌شده (باردن، ۱۳۷۵، ص ۲۹). در پژوهش حاضر از روش تحلیل محتوای کمی و کیفی استفاده شده‌است. این روش با ترکیب رویکردهای کمی و کیفی پدیده‌های اجتماعی، به شناختی عمیق‌تر منجر می‌شود. این ترکیب که از دهه ۱۹۹۰ میلادی به عنوان یکی از پارادایم‌های مطرح فلسفی-روشی علوم اجتماعی صورت می‌گیرد، آغازگر مرحله‌ای نوین از توسعه روشی

1. Linked Data

2. Simple Knowledge Organization System

۳. SKOS استاندارد حمایت از استفاده از سیستم‌های سازمان‌دهی دانش مانند اصطلاح‌نامه طرح‌های طبقه‌بندی و سیستم‌های دارنده ارتباطات سلسله‌مراتبی در چارچوب وب معنایی است.

در علوم اجتماعی است و با عنوان جنبش سوم روش‌شناسی مطرح شده است (قائدی و گلشنی، ۱۳۹۵).

هم‌چنین این روش این قابلیت را نیز دارد که مفاهیم به‌دست‌آمده را از لحاظ ساختاری بسط دهد و طبقه‌بندی کند و در قالب جدول، نمودار و مدل ارائه دهد. این روش در فضای رشته‌های حوزه علوم انسانی، به‌ویژه رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی که با طبقه‌بندی دانش برای بازیابی اطلاعات مواجه است، بسیار اثرگذار است (جانی‌پور و لطفی، ۱۳۹۴، ص ۵۵).

به نظر می‌رسد که اسناد دیوانی دوره قاجار لایه‌ای درونی و پنهانی دارند که برای درک واقعیاتشان باید با روش علمی مطالعه و بررسی شوند. در پژوهش حاضر از روش تحلیل محتوا استفاده شده است که روشی مناسب و علمی برای کشف و بازکاوی و استخراج مفاهیم درونی اسناد دیوانی و درک حوزه مفهومی اصطلاحات به‌کاررفته در این اسناد است. برای گردآوری داده‌های پژوهش از روش کتاب‌خانه‌ای و تحلیل محتوای کمی و کیفی استفاده شد و جداول تحلیل محتوا براساس فن تحلیل محتوای مضمونی و بر مبنای مفاهیم اصلی اسناد دیوانی به صورت کمی و کیفی تشکیل شد.

منظور از تحلیل‌های کمی، بررسی فراوانی مضامین و موضوعات اصلی و فرعی مطرح‌شده در متن است که محقق را با ساختار عناصر و مؤلفه‌های به‌کاررفته در آن بیشتر آشنا می‌کند. تحلیل‌های کمی راه ورود تحلیل‌های کیفی را هموار می‌کنند و دراصل نشان می‌دهند که محقق براساس چه مبنایی به تحلیل‌های کیفی پرداخته است (کریپندورف، ۱۳۸۳، ص ۲۶) و طی آن، فراوانی نمایه‌های موضوعی مقوله‌بندی‌شده تعیین و شمارش می‌شود.

«مقوله»، عنوانی کلیدی و کلی است و دسته‌ای از مفاهیم مرتبط یا مشابه است که به عنوان بخش اصلی یا بخش فرعی^۱ از واژگانی طبقه‌بندی‌شده^۲ به کار می‌رود. درواقع، واحدهای بنیادین واژگان طبقه‌بندی‌شده با مفاهیم اصطلاح‌نامه متناظرند. گاهی اوقات، معنای مقوله، متشکل از مفهومی واحد یا ترکیبی از مفاهیم، در وجه امری بیان می‌شود تا مضمون را به شکلی متقاعدکننده منتقل کند (ایزو^۳، ۲۵۹۶۴، ۲۰۱۳). مقوله‌ها در پژوهش حاضر، عناوین کلی و مفاهیم اصلی اسناد دیوانی‌اند و اعم‌تر از زیرمقوله‌ها در نظر گرفته شده‌اند.

«زیرمقوله»، عنوانی است که هر کدام از موضوعات مطرح‌شده در متن را شامل می‌شود؛ به عبارت دیگر برای سهولت بررسی هر متن، موضوع‌های استخراج‌شده در مرحله اول، در قالب عناوینی جزئی‌تر درج می‌شوند که به آن عناوین، موضوع‌های فرعی می‌گویند. این

1. subdivision
2. taxonomy
3. ISO 25964

موضوعها که توسط تحلیل گرا استخراج شده اند، لایه های درونی متن را آشکار می کنند. در پژوهش حاضر، زیرمقوله ها هم تراز نمایه های موضوعی اسناد هستند.

«مفهوم» یعنی واحد اندیشه^۱، و گروهی از مفاهیم که براساس معیاری مشخص، مثلاً ارتباط با حوزه موضوعی خاصی گزینش شده باشند، گروه مفهومی نامیده می شوند (ایزو ۲۵۹۶۴، ۲۰۱۳). در پژوهش حاضر نیز گروهی از مفاهیم به دلیل تعلق به حوزه موضوعی مشخص، مثلاً مفهوم نهادهای دیوانی و مفهوم یا القاب و مناصب دیوانی، به عنوان گروه مفهومی یا مفاهیم نامیده می شوند.

برای انجام این پژوهش، جداول تحلیل محتوا براساس فن تحلیل محتوای مضمونی تشکیل شد و سپس مقوله ها و زیرمقوله های مفاهیم اسناد دیوانی استخراج شد. به طور کلی، فرایند انجام این تحقیق و جامعه پژوهش و ابزارهای هر مرحله به شرح زیر است:

۱. جامعه اولیه پژوهش، منابع دسته اول تاریخ دوره قاجار است عبارت اند از کتاب های: «المآثر والآثار»؛ «نظام سیاسی و سازمان های اجتماعی ایران در عصر قاجار»؛ «شرح زندگانی من»؛ «وزارت و وزیران در ایران»؛ «القاب رجال دوره قاجاریه»؛ «بنیان حکومت قاجار: نظام سیاسی ایلی و دیوان سالاری مدرن»؛ «فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار: قشون و نظمیه» و «درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار». از این منابع برای شناسایی مفاهیم اصلی دیوان سالاری دوره قاجار و مقوله ها و زیرمقوله های موضوعی استفاده شد و مقوله ها استخراج، فیش برداری و طبقه بندی شدند.

۲. مقوله ها و زیرمقوله های به دست آمده از منابع دسته اول تاریخی، در پایگاه اسناد آرشیوی ملی ایران بررسی شدند. جامعه آماری این مرحله از پژوهش، ۱۹۰۰۰ سند دیوانی بود که از تاریخ تاج گذاری آقامحمدخان قاجار تا پایان عهد ناصری (۱۲۱۰-۱۳۱۳ قمری) در پایگاه آرشیو ملی نمایه سازی شده بود. همه اسناد دیوانی این دوره تاریخی بررسی شدند. در این مرحله، جامعه پژوهش به صورت هدفمند و بدون نمونه گیری انتخاب شد.

۳. بررسی محتوای عناوین اسناد و چکیده محتوای اسناد و توصیفگرهای موضوعی پیشنهادی و مورد استفاده نمایه سازان، و استخراج فراوانی نمایه های موضوعی از اسناد دیوانی پایگاه اسناد آرشیو ملی ایران.

۴. ثبت وضبط واژگان مترادف و شبه مترادف و تعیین نمایه های رایج تر و ارجاعی براساس «اصطلاح نامه اصفاء» و «اصطلاح نامه جامعه شناسی» و میزان فراوانی نمایه ها براساس پشتوانه سندی و انتشاراتی آنها.

۵. کشف مشترکات لفظی بین نمایه ها و منعکس کردن آنها با علامت مشخص

1. Unit of thought

(توضیح گر) در صورت لزوم بر مبنای اصول «اصطلاح نامه اصفاء» و «اصطلاح نامه جامعه شناسی».

۶. بررسی و تحلیل حوزه های موضوعی نمایه های موضوعی برای ایجاد دسته بندی موضوعی واحد و مفاهیم اصلی اسناد دیوانی بر اساس پشتوانه سندی و انتشاراتی آنها.
۷. بررسی و تحلیل موضوعات اصلی و فرعی نمایه های موضوعی برای قرار گرفتن در طبقه ای مشترک.

۸. استخراج اطلاعات آماری از مقوله های مفاهیم اصلی و فرعی اسناد دیوانی در قالب جداول و تعیین پربسامدترین مفهوم از مفاهیم اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری.

۹. تعیین روابط معنایی اصطلاح نامه ای بین نمایه های موضوعی که شامل روابط سلسله مراتبی و همبستگی (وابستگی) بر اساس اصول «اصطلاح نامه اصفاء» و «اصطلاح نامه جامعه شناسی» است.

۱۰. یکسان سازی و یکدست کردن نمایه ها از نظر نکات دستوری و نوشتاری بر اساس واژگان مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

۱۱. ایجاد فهرستی سازمان یافته از نمایه های موضوعی اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری بر اساس روابط معنایی اصطلاح نامه ای (رابطه سلسله مراتبی، همبسته، هم ارزی) در قالب جداول.
برای تجزیه و تحلیل داده ها و ترسیم نمودارهای مفهومی از نسخه ۲۰ نرم افزار SPSS، و نرم افزار Excel استفاده شد.

۵. یافته های پژوهش

۱. مفاهیم اصلی نمایه های موضوعی اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری موجود در پایگاه اسناد آرشیو ملی ایران کدام اند؟

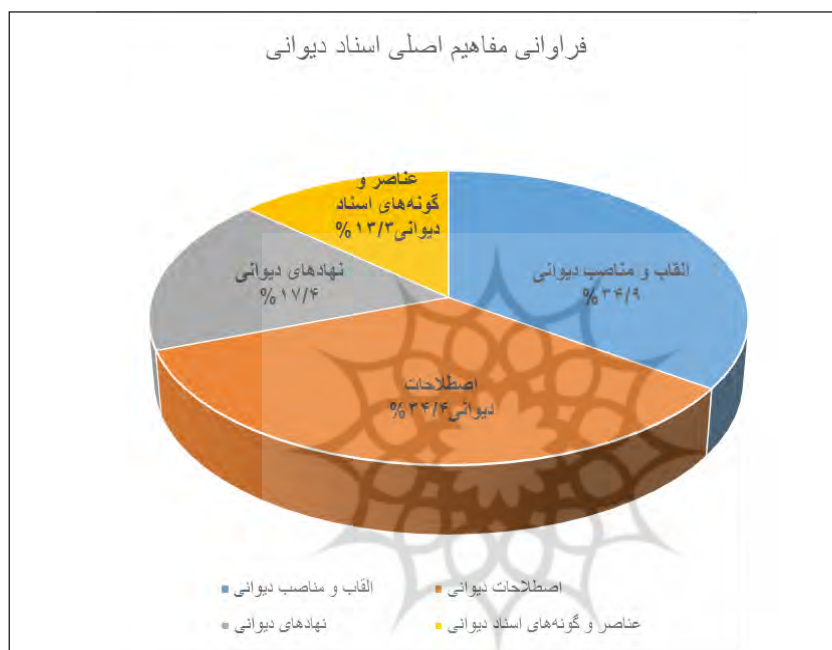
ردیف	فرلوانی		مفاهیم اصلی اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری
	تعداد	درصد	
۱	۶۸۹۵	۳۴/۹	القاب و مناصب دیوانی
۲	۶۸۱۱	۳۴/۴	اصطلاحات دیوانی
۳	۳۴۴۵	۱۷/۴	نهادهای دیوانی
۴	۲۶۲۰	۱۳/۳	عناصر و گونه های اسناد دیوانی
	۱۹۷۷۱	۱۰۰	جمع

جدول ۱

مفاهیم اصلی نمایه های موضوعی در
اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد
ناصری

نتایج جدول ۱ بیانگر آن است که از مجموع ۱۹۷۷۱ زیرمقوله درباره اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری در پایگاه اسناد آرشیو ملی ایران، به ترتیب فراوانی ۶۸۹۵ (۳۴/۹ درصد) زیرمقوله مرتبط با مفهوم القاب و مناصب دیوانی، ۶۸۱۱ (۳۴/۲ درصد) زیرمقوله مرتبط با مفهوم اصطلاحات دیوانی، ۳۴۴۵ (۱۷/۴ درصد) زیرمقوله مرتبط با مفهوم نهادهای دیوانی، و ۲۶۲۰ (۱۳/۳ درصد) زیرمقوله مرتبط با مفهوم عناصر و گونه های اسناد دیوانی است.

شکل ۱

نمودار فراوانی مفاهیم اصلی اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری

با ملاحظه نمودار فراوانی مفاهیم اصلی اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری مشخص شد که پرسامدترین مفاهیم اسناد دیوانی به ترتیب عبارتند از: مفهوم القاب و مناصب دیوانی با ۳۴/۹ درصد؛ مفهوم اصطلاحات دیوانی با ۳۴/۲ درصد؛ مفهوم نهادهای دیوانی با ۱۷/۴ درصد؛ و مفهوم عناصر و گونه های اسناد دیوانی با ۱۳/۳ درصد است.

۲. مقوله های اصلی مفهوم القاب و مناصب دیوانی در اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری کدام اند؟

ردیف	مقوله‌های اصلی		فراوانی	
	مفهوم القاب و مناصب دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری		تعداد	درصد
۱	مقوله القاب و مناصب درباری-دیوانی		۱۵۱۸	۲۲
۲	مقوله القاب و مناصب نظامی-دیوانی		۱۴۸۷	۲۱/۵۶
۳	مقوله القاب و مناصب شرعی-دیوانی و قضایی-دیوانی		۶۳۸	۹/۲۵
۴	مقوله القاب و مناصب مالی-دیوانی		۳۳۸۶	۳۴/۶۴
۵	مقوله القاب و مناصب دیوانی-دیوانی		۸۶۶	۱۲/۵۵
	جمع		۶۸۹۵	۱۰۰

جدول ۲

فراوانی نمایی‌های موضوعی در مقوله‌های
مفهوم القاب و مناصب دیوانی دوره قاجار
تا پایان عهد ناصری

براساس جدول ۲ پربسامدترین نمایه‌های موضوعی مفهوم القاب و مناصب در اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری به ترتیب عبارت‌اند از: مقوله القاب و مناصب مالی-دیوانی با ۳۴/۶۴ درصد؛ مقوله القاب و مناصب درباری-دیوانی با ۲۲ درصد؛ مقوله القاب و مناصب نظامی-دیوانی با ۲۱/۵۶ درصد؛ مقوله القاب و مناصب دیوانی-دیوانی با ۱۲/۵۵ درصد؛ و مقوله القاب و مناصب شرعی-دیوانی و قضایی-دیوانی با ۹/۲۵ درصد. مقوله‌بندی نمایه‌های موضوعی در پربسامدترین مفهوم اسناد دیوانی (مفهوم القاب و مناصب دیوانی) چگونه است؟

مقولہ	کد	زیرمقولہ	فراوانی	درصد فراوانی
۱. القاب و مناصب درباری-دیوانی	۱-۱	آبدارباشی	۵	۰/۳
	۲-۱	آغاباشی	۲	۰/۱
	۱-۲-۱	آغا	۲۶	۱/۷
	۳-۱	امیرآخور	۵	۰/۳
	۴-۱	امین الصرہ	۵	۰/۳
	۵-۱	امین الحرم	۱۱	۰/۷
	۶-۱	امین حضور	۲۴	۱/۵۷
	۷-۱	امین خلوت	۶۱	۴
	۸-۱	ایشیک آقاسی باشی	۱۷	۱/۱
	۱۰-۸-۱	ایشیک آقاسی	۳	۰/۱۹
	۹-۱	باشماق چی باشی	۱	۰/۰۶
	۱۰-۹-۱	باشماق چی ^۱	۱	۰/۰۶
	۱۸-۱	چورک چی باشی	۵	۰/۳
	۱۹-۱	حکیم باشی	۳۵	۲/۳
۲. کفشدار ۳. خاصہ تراش: سلمان ۴. خاصہ تراش: سلمان ۵. خاصہ تراش: سلمان	۲۰-۱	خازن صرف جیب ^۲	۵	۰/۳
	۲۱-۱	خاصہ تراش باشی ^۳	۱	۰/۰۶
	۲۲-۱	خواجہ باشی	۷	۰/۴۵
	۱-۲۲-۱	خواجہ	۱۳۶	۹/۳۷
	۲۳-۱	خوان سالار	۵	۰/۳

۱. کفشدار
۲. صرف جیب: وجہی کہ برای بخشش شاه
باز دست خود منظور کنند.
۳. خاصہ تراش: سلمان مخصوص شاه و
حاکم

جدول ۳

فراوانی مقولہ موضوعی درباری-دیوانی
براساس زیرمقولہها

مقوله	کد	زیرمقوله	فراوانی	درصد فراوانی
۱. القاب و مناصب درباری-دیوانی	۱-۲۴	خیلمپاشی	۵	۰/۳
	۱-۲۵	رختدار	۲	۰/۱
	۱-۲۶	زیندارباشی	۶	۰/۲۸
	۱-۲۷	زرگرباشی	۴	۰/۲
	۱-۲۸	ساری اصلان ^۱	۴۰	۲/۶۲
	۱-۲۹	سرایدارباشی	۲۴	۱/۵۷
	۱-۳۰	سرکشیکچیباشی	۱	۰/۰۶
	۱-۳۱	سقبلیشی	۷	۰/۴۵
	۱-۳۲	شاطربلشی	۷	۰/۴۵
	۱-۳۳	شیخالمشایخ	۳	۰/۱۹
	۱-۳۴	صاحب جمع دواب دیوانی	۶	۰/۳۸
	۱-۳۵	صدراعظم	۳۹۴	۲۶/۱
	۱-۳۶	صندوقدار	۲۷	۱/۷۷
	۱-۳۷	عکاسباشی	۱۵	۰/۹۸
	۱-۳۸	عمله خلوت	۲۴	۱/۵۷
	۱-۳۹	عمله حضور	۲	۰/۱

۱. ساری اصلان یا سارواصلان به معنای «شیر
زرد» لقبی بود که شاهان قاجار به بعضی
نزدیکان خود به سبب شجاعت و دلوری
اعطای کردند.

ادامه جدول ۳

فراوانی مقوله موضوعی درباری-دیوانی
براساس زیرمقوله‌ها

مقولہ	کد	زیرمقولہ	فراوانی	درصد فراوانی
۱. القاب و مناصب درباری-دیوانی	۱-۴۰	غلام شامی	۲۷	۲/۴۳
	۱-۴۱	غلام مہدیہ	۹	۰/۶
	۱-۴۲	غلام منصور	۱۰	۰/۶۵
	۱-۴۳	غلام زرین کمر	۴	۰/۲
	۱-۴۴	غلام چہباشی	۴	۰/۲
	۱-۴۴-۱	غلام چہ	۱۱	۰/۷
	۱-۴۵	فراش (دربار)	۹۵	۶/۳۶
	۱-۴۶	فراش باشی	۵۷	۳/۷۴
	۱-۴۷	قاپوچی باشی	۷	۰/۴۵
	۱-۴۷-۱	قاپوچی	۴	۰/۲
۱. دربان؛ دروازہ بان.	۱-۴۸	قوش چی باشی	۳	۰/۱۹
	۱-۴۸-۱	قوش چی	۱۵	۰/۹۸
	۱-۴۹	قوللر آقاسی	۵	۰/۳
	۱-۵۰	قہوہ چی باشی	۱۲	۰/۷۷
	۱-۵۱	کشیک چی باشی	۱۲	۰/۷۷
	۱-۵۲	لکچباشی	۴	۰/۲

۱. دربان؛ دروازہ بان.

ادامہ جدول ۳

فراوانی مقولہ موضوعی درباری-دیوانی
براساس زیرمقولہ ہا

مقوله	کد	زیرمقوله	فراوانی	درصد فراوانی
۱. القاب و مناصب درباری-دیوانی	۱-۵۳	محرر (دیوانی)	۳	۰/۱۹
	۱-۵۴	مُلهَب‌باشی	۱	۰/۰۶
	۱-۵۵	معین‌الحرم	۴	۰/۲
	۱-۵۶	منجم‌باشی	۵	۰/۳
	۱-۵۷	منشی‌الممالک	۱۰	۰/۶۵
	۱-۵۸	میشکر	۴۱	۲/
	۱-۵۹	مهردار	۳	۰/۱۹
	۱-۶۰	میرغضب	۲	۰/۱
	۱-۶۱	نسق‌چی‌باشی	۲	۰/۱
	۱-۶۱-۱	نسق‌چی	۱۲	۰/۷۷
		جمع	۱۵۱۸	۱۰۰

ادامه جدول ۳

فراوانی مقوله موضوعی درباری-دیوانی
براساس زیرمقوله‌ها

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقوله	كد	زیرمقوله	فروانی	درصد فروانی
	۲-۱	آجودان باشی کل نظام	۳۷	۱/۸۵
	۲-۱-۱	آجودان باشی	۴۲	۲/۹
	۲-۱-۱-۱	آجودان	۵۷	۳/۸
	۲-۲	آجودان مخصوص	۲۲	۱/۵
	۲-۳	آردل باشی	۲	۰/۱۳
	۲-۳-۱	آردل ^۱	۱۰	۰/۷
	۲-۴	اسلحه دار باشی	۴	۰/۳۷
	۲-۵	امیر تومان	۲۵	۱/۷
	۲-۶	امیر نظام	۱۳۹	۹/۳
	۲-۷	امیرنویان ^۲	۲	۰/۱۳
	۲-۸	بیرق دار ^۳	۰/۱۳	
	۲-۹	پنجام باشی	۱	۰/۰۶
	۲-۱۰	تالین ^۴	۲	۰/۱۳
	۲-۱۱	توپچی باشی	۷	۰/۵
	۲-۱۱-۱	توپچی	۱۰۲	۶/۸

۱. مأمور اجرا؛ فراشی که برای خواندن و احضار سپاهیان یا گناهکاران و یا مدعی علیه می فرستادند.
۲. 'amirnoyān': بالاترین منصب سپاهی در زمان قاجاریه؛ مقامی بالاتر از امیر تومان در سپاه.
۳. زیر دست؛ فرمان بردار؛ سربازی که درجه ندارد.

جدول ۴

فروانی مقوله موضوعی نظامی-دیوانی
بر اساس زیرمقوله ها

مقوله	كد	زيرمقوله	فراوانی	درصد فراوانی
	۲۱-۲	داروغه	۳۰	۲
	۳۱-۲	گزمه	۸	۰/۵۵
	۱-۳۱-۲	دریاییگی	۲۴	۱/۶۴
	۴۱-۲	کدهباشی	۶	۰/۴
	۲-۱۵	زنبورکچی باشی	۱۴	۱
	۲-۱۶	زنبورکچی	۲۵	۱/۷
	۲-۱۶-۱	سرتیپ اول	۱۶	۱/۱
	۲-۱۷	سرجوخه	۲	۰/۱۳
	۲-۱۸	سردار کل	۹	۰/۶
	۲-۱۹	سرهنگ	۱۲۴	۸/۳
	۲-۲۰	شمخالچی	۱۳	۰/۹
	۲-۲۱	شیپورچی	۲	۰/۱۳
	۲-۲۲	قراسوران باشی	۵	۰/۳۵
	۲-۲۲-۱	قراسوران	۲۱۷	۱۴/۶
	۲-۲۳	قراول باشی	۲	۰/۱۳

۱. شمخال: تفنگ سرپرو سنگین.

ادامه جدول ۴

فراوانی مقوله موضوعی نظامی-دیوانی
براساس زیرمقوله ها

مقولہ	کد	زیرمقولہ	فروانی	درصد فروانی
	۲-۲۳-۱	قراول	۱۱۱	۷/۴
	۲-۲۴	کلاتر	۴۶	۳/۱۵
	۲-۲۵	لشگری نویس باشی	۵	۰/۳۵
	۲-۲۵-۱	لشگری نویس	۵۲	۳/۴
	۲-۲۶	مشرف	۹	۰/۶
	۲-۲۷	موزیکان چہ باشی	۲	۰/۱۳
	۲-۲۷-۱	موزیکان چہ	۵۷	۳/۸
	۲-۲۸	ناظم خلوت	۸	۰/۵۵
	۲-۲۹	وزیر جنگ	۲۰	۱/۳۶
	۲-۳۰	وزیر قورخانہ	۳	۰/۲
	۲-۳۰-۱	قورچی	۴	۰/۲۷
	۲-۳۱	وزیر نظام	۳۸	۲/۶
	۲-۳۲	وکیل باشی	۱	۰/۰۶
	۲-۳۳	یاور ^۱	۱۰۰	۶/۷
	۲-۳۴	یوزباشی	۹۰	۶
		جمع	۱۴۸۷	۱۰۰

۱. افسر ارتش بالاتر از سروان: سرگرد

ادامہ جدول ۴

فراوانی مقولہ موضوعی نظامی-دیوانی
براساس زیرمقولہ ہا

مقوله	کد	زیرمقوله	فراوانی	درصد فراوانی
۳. القاب و مناصب شرعی-دیوانی وقضایی-دیوانی	۳-۱	امیر دیوان خانه	۲۳	۳/۶
	۳-۲	شیخ الاسلام	۵۹	۹/۳
	۳-۳	صدر الشریعه	۱۵	۲/۳
	۳-۴	صدر دیوان خانه	۱۵	۳/۲
	۳-۵	قاضی عسکر ^۱	۲	۰/۳
	۳-۶	متولی پیشی	۳۰	۴/۷
	۳-۶-۱	متولی	۱۳۹	۲۱/۸
	۳-۷	ملا پیشی	۲۱	۳/۳
	۳-۷-۱	ملا	۳۱۰	۴۸/۶
	۳-۸	نایب الصدر	۷	۱/۱
	۳-۹	نقیب السلاط	۷	۱/۱
	۳-۱۰	وزیر عدلیه	۱۰	۱/۶
		جمع	۶۳۸	۱۰۰

۱. قاضی عسکر (قاضی عسکر): قاضی ای که در میان سپاهیان قضاوت کند.

جدول ۵

فراوانی مقوله موضوعی شرعی-دیوانی، قضایی-دیوانی براساس زیرمقوله ها

مقولہ	کد	زیرمقولہ	فروانی	درصد فراوانی
۴. القاب و مناصب مالی-دیوانی	۱-۴	امین الضرب	۳۴	۱/۴
	۲-۴	امین مالیه	۵۴	۲/۳
	۳-۴	برات دار	۲	۰/۰۸
	۴-۴	برات گیر	۳	۰/۱
	۵-۴	پیشکار مالیه	۳۰	۱/۳
	۶-۴	سررشتہ دار	۲۶	۱/۱
	۷-۴	عزب باشی	۱۰	۰/۴
	۱-۷-۴	عزب دفتر	۴	۰/۲
	۸-۴	محصل مالیاتی	۳	۰/۱
	۹-۴	مستوفی المملک	۵۴۸	۲۲/۹
۴. القاب و مناصب مالی-دیوانی	۱-۹-۴	مستوفی	۱۵۱۱	۶۶/۲۲
	۱۰-۴	معتبر المملک	۲۳	۱
	۱-۱۰-۴	معتبر	۴۴	۱/۸
	۱۱-۴	وزیر بقایا ۲	۱۳	۰/۶
	۱۲-۴	وزیر دفتر	۴	۰/۲
	۱۳-۴	وزیر رسائل ۳	۳	۰/۱
	۱۴-۴	وزیر مالیه	۴	۰/۲
	جمع		۲۳۸۶	۱۰۰

۱. عیارگر: کسی کہ عیار پول را بسنجد.
۲. بقایا: مالیات پس افتاده.
۳. رسائل: مکتوبات و نامہ ہا.

جدول ۶

فراوانی مقولہ موضوعی مالی-دیوانی
براساس زیرمقولہ ہا

مقوله	كد	زیرمقوله	فراوانی	درصد فراوانی
۵. القاب و مناصب دیوانی- دیوانی	۱-۵	احتساب آقاسی	۴	۰/۵
	۱-۱-۵	عمله احتساب	۱	۰/۱
	۲-۵	امین تذکره	۱۹	۲/۲
	۳-۵	امین وظایف	۵	۰/۶
	۴-۵	ایلچی	۴۸	۵/۶
	۵-۵	ایل خانی	۹۰	۱۰/۴
	۱-۵-۵	ایلیگی	۶۰	۷
	۶-۵	بلوکباشی	۷	۰/۸
	۷-۵	بیگلیری	۴۴	۵/۱
	۸-۵	پیشکار کل	۲۸	۴/۴
	۹-۵	تلگرافچی	۲۰	۲/۳
	۱۰-۵	حافظ الصخه	۹	۱
	۱۱-۵	خفینیس	۳	۰/۳
	۲۱-۵	شعبندر	۲۸	۳/۲
	۳۱-۵	میران آقاسی	۳	۰/۳
	۴۱-۵	نایب السلطنه	۱۸۳	۲۱/۱
	۵۱-۵	نایب الحکومه	۱۸۵	۲۱/۳
	۶۱-۵	وزیر امور خارجه	۳۴	۴
	۷۱-۵	وزیر تجارت	۱	۰/۱
	۸۱-۵	وزیر علوم، تلگراف و معادن	۵	۰/۶
	۹۱-۵	وزیر مختار	۷۲	۸/۳
	۱۰۲-۵	وزیر وظایف و اوقاف	۷	۰/۸
جمع			۸۶۶	۱۰۰

جدول ۷

فراوانی مقوله موضوعی دیوانی-دیوانی
براساس زیرمقوله ها

مقوله‌های مرتبط با پربسامدترین مفهوم اسناد دیوانی یعنی مفهوم القاب و مناصب دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری در مجموع در ۵ مقوله و ۱۶۷ زیرمقوله مقوله‌بندی شده‌اند که در جداول ۳-۷ قابل مشاهده‌اند. همان‌گونه که قبلاً ذکر شد، برای شناسایی مفاهیم و مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها ابتدا طبق نظر متخصصان موضوعی، از منابع دسته اول تاریخ دوره قاجار استفاده شد و سپس این مفاهیم در پایگاه اسناد آرشیوی ملی ایران بررسی شدند. مفاهیم و مقوله‌های استخراج شده از اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری از پایگاه اسناد آرشیو ملی ایران در جداولی تنظیم شدند. در جداول ۳-۷ مفهوم القاب و مناصب دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری در ۵ مقوله اصلی طبقه‌بندی شده‌است. مقوله القاب و مناصب درباری-دیوانی به ۷۱ زیرمقوله طبقه‌بندی شده‌است که بیشترین فراوانی به زیرمقوله‌های «صدراعظم» (۲۶/۱ درصد)، «خواجه» (۹/۳۷ درصد)، «فرش (دربار)» (۶/۳۶ درصد)، و «چاپار» (۵/۴ درصد) اختصاص دارد. مقوله القاب و مناصب نظامی-دیوانی به ۴۵ زیرمقوله طبقه‌بندی شده‌است که بیشترین فراوانی به زیرمقوله‌های «قراسوران» (۱۴/۶ درصد)، «امیر نظام» (۹/۳ درصد)، «سرهنگ» (۸/۳ درصد)، و «قراول» (۷/۴ درصد) اختصاص دارد. مقوله القاب و مناصب شرعی-دیوانی و قضایی-دیوانی به ۱۲ زیرمقوله طبقه‌بندی شده‌است که بیشترین فراوانی به زیرمقوله‌های «ملا» (۴۸/۶ درصد)، «متولی» (۲۱/۸ درصد)، «شیخ الاسلام» (۹/۳ درصد)، و «متولی‌باشی» (۴/۷ درصد) اختصاص دارد. مقوله القاب و مناصب مالی-دیوانی به ۱۷ زیرمقوله طبقه‌بندی شده‌است که بیشترین فراوانی به زیرمقوله‌های «مستوفی» (۲۶/۲۲ درصد)، «مستوفی الممالک» (۲۲/۹ درصد)، «امین مالیه» (۲/۳ درصد)، و «معیر» (۱/۸ درصد) اختصاص دارد. مقوله القاب و مناصب دیوانی-دیوانی به ۲۲ زیرمقوله طبقه‌بندی شده‌است که بیشترین فراوانی به زیرمقوله‌های «نایب الحکومه» (۲۱/۳ درصد)، «نایب السلطنه» (۲۱/۱ درصد)، «ایل‌خانی» (۱۰/۴ درصد)، و «وزیر مختار» (۸/۳ درصد) اختصاص دارد.

۴. روابط اصطلاح‌نامه‌ای بین پربسامدترین نمایه‌های موضوعی مفاهیم اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری چگونه است؟

در جدول ۸ نمونه‌هایی از برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای بین نمایه‌های موضوعی مفهوم القاب و مناصب دیوانی آمده‌است. هدف از برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای تعیین چارچوب مفهومی در تعیین حدود و دامنه موضوعی در نمایه‌های موضوعی مفهوم القاب و مناصب دیوانی به‌شکلی است که هم نمایه‌سازان مراکز آرشیوی و هم پژوهش‌گران (متخصصان موضوعی) بتوانند از گستردگی این زمینه، ارتباط میان مفاهیم آن و اندیشه‌های مرتبط با این مفاهیم را به‌خوبی دریابند. مهم‌ترین اصول انتخاب اصطلاح نمایه‌ای، پشتوانه

سندی، پشتوانه انتشاراتی، و پشتوانه کاربردی است. برای گزینش نمایه‌های موضوعی در پژوهش حاضر از منابع دسته اول تاریخ دوره قاجار و پایگاه اسناد آرشیو ملی استفاده شده است. پالایش واژگان خام و تعیین حدود موضوعی و مقوله‌بندی موضوعی نمایه‌ها باعث می‌شود تا نمایه‌ها در حوزه‌ها و مقولات موضوعی مختص خود طبقه‌بندی شوند و این امر زمینه‌ساز برقراری روابط معنایی اصطلاح‌نامه‌ای است. در جدول ۸ نمونه‌هایی از نمایه‌های مفهوم القاب و مناصب دیوانی آمده است. نمایه امین‌الضرب در مقوله القاب و مناصب مالی-دیوانی و نمایه امیرآخور در مقوله القاب و مناصب درباری-دیوانی طبقه‌بندی شده‌اند. هم‌چنین برای ثبت وضبط واژگان مترادف و شبه‌مترادف و تعیین نمایه‌های رایج‌تر و ارجاعی، براساس استانداردهای اصطلاح‌نامه‌ای، رابطه هم‌ارزی تعریف می‌شود که درواقع این رابطه، رابطه بین اصطلاحات مرجح و نامرجح است. در جایی که مفهومی یکسان با دو یا چند اصطلاح قابل بیان باشد، یکی از آن‌ها به عنوان اصطلاح مرجح انتخاب می‌شود. اصلاح مرجح اصطلاحی است که برای نشان دادن مفهوم مدنظر در نمایه‌سازی گزینش شده است.

روابط اصطلاح‌نامه‌ای	
ی.د. در انتخاب القاب و مناصب دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری هدف بیشتر انتخاب مناصب دیوانی به عنوان توصیفگر بوده است و انتخاب مناصب در اولویت قرار دارد.	مفهوم القاب و مناصب دیوانی
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی مرتبط: اداره احتسابیه دارالخلافه اعم: القاب و مناصب دیوانی (اداری) اخص: عملة احتساب	احتساب آقاسی
آردل‌باشی اعم: القاب و مناصب نظامی اخص: آردل	آردل‌باشی
آردل اعم: آردل‌باشی	آردل

جدول ۸

نمونه‌هایی از برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای
بین نمایه‌های موضوعی مفهوم القاب و
مناصب دیوانی

روابط اصطلاح نامه ای	
ی.د. در انتخاب القاب و مناصب دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری هدف بیشتر انتخاب مناصب دیوانی به عنوان توصیفگر بوده است و انتخاب مناصب در اولویت قرار دارد.	مفهوم القاب و مناصب دیوانی
اسلحه دار باشی مرتبط: اسلحه خانه	اسلحه دار باشی
امیر آخور بج: آخور سالار سالار آخور میر آخور میر آخور باشی امیر آخور باشی اعم: القاب و مناصب درباری مرتبط: اصطبل خاصه	امیر آخور
امیر تومان اعم: امیرنویان اخص: سرتیپ	امیر تومان
امیر دیوان خانه بک: وزیر عدلیه	امیر دیوان خانه
امیر نظام بج: رئیس قشون آذربایجان اعم: وزیر جنگ	امیر نظام
امیرنویان اعم: وزیر جنگ اخص: امیر تومان	امیرنویان
امین الصره بج: خازن صرف جیب اعم: القاب و مناصب درباری مرتبط: اداره صرف جیب	امین الصره

ادامه جدول ۸

نمونه هایی از برقراری روابط
اصطلاح نامه ای بین نمایه های موضوعی
مفهوم القاب و مناصب دیوانی

قواعد زیر برای بیان رابطه هم‌ارزی به کار برده می‌شوند:

بج: «به کار برید به جای»

به صورت پیشوند برای اصطلاح نامرّجّح نوشته می‌شود.

بک: «به کار برید»

به صورت پیشوند برای اصطلاح مرّجّح نوشته می‌شود.

در جدول ۸ نمایه‌های آخور سالار، سالار آخور، میر آخور، میر آخورباشی، و امیر آخورباشی به عنوان اصطلاح‌های نامرّجّح و نمایه امیر آخور به عنوان اصطلاح مرّجّح و توصیفگر انتخاب شده است.

رابطه سلسله‌مراتبی یکی از مهم‌ترین روابط اصطلاح‌نامه‌ای است. این رابطه مبتنی بر درجات با سطوح حاکمیت^۱ و تابعیت^۲ است و بین دو اصطلاح برقرار می‌شود تا عام‌تر بودن یا خاص‌تر بودن آن دو اصطلاح را نسبت به یکدیگر مشخص کند. براساس قواعد برای بیان اصطلاح اعم، «اع.» یا (اعم) و برای بیان اصطلاح اخص، «اخ.» یا (اخص) استفاده می‌شود. در جدول ۸ نمایه آردل‌باشی اصطلاح اعم نمایه آردل و نمایه سرتیپ اصطلاح اخص نمایه امیرتومان است. یکی دیگر از روابط اصطلاح‌نامه‌ای، رابطه همبسته است. این رابطه دشوارترین نوع رابطه معنایی است و مبنای ایجاد آن، تبادری است که در ذهن ایجاد می‌شود. این رابطه امکان دارد بین دو اصطلاح غیرمعادل و هم‌ارزش و یا اصطلاحاتی که به چند مقوله متفاوت تعلق دارند ایجاد شود. براساس قواعد برای بیان این رابطه از «او.» یا «ا.» یا مرتبط استفاده می‌شود. در جدول ۸ این رابطه در نمایه امین‌الصره با اداره صرف جیب، و در نمایه امیر آخور با اصطبل خاصه نشان داده شده است.

۶. نتیجه‌گیری

نهاد دیوان‌سالاری از پدیده‌هایی است که تحولات تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جامعه را می‌توان در آن جست‌وجو کرد. تشکیلات اداری در سلسله‌های مختلف، تغییرات بسیاری داشته است؛ ولی با وجود تمام این تحولات و فراز و فرودها، به عنوان عاملی مهم در اداره حکومت‌ها، پایدار و تأثیرگذار بوده است. این نهاد در تنظیم روابط با گروه‌های اجتماعی، حفظ امتیازات و شئون طبقات حاکم، نگاه‌داشتن روابط اجتماعی به صورت دلخواه حکومت‌گران و نیز شکل‌گیری و فروپاشی حاکمیت‌ها نقشی اساسی ایفا کرده است. در پژوهش حاضر تجزیه و تحلیل و مقوله‌بندی مفاهیم استخراج شده از اسناد دیوانی دوره قاجار تا پایان عهد ناصری به روش تحلیل محتوا مبنی بر این موضوع است که این مفاهیم، انسجامی بسیار دقیق و عمیق با یکدیگر داشته‌اند و بر مبنای وحدت موضوعی که همان

1. Superordination

2. Subordination

اسناد دیوان سالاری دوره قاجار است بیان شده‌اند. پژوهش حاضر مفاهیم اسناد دیوانی را در زیرمقوله‌های متعدد، تحت مقوله‌های اصلی مرتبط و با در نظر گرفتن پربسامدترین مفهوم (القاب و مناصب دیوانی) بررسی کرده‌است و ضمن بیان بسامد زیرمقوله‌ها به شناسایی مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط پرداخته‌است و در پایان با برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای به انجام تحقیقاتی گسترده‌تر در این حوزه در جهت تسهیل در امر بازیابی و دسترسی نمایه‌سازی کمک کرده‌است.

بسیاری از منابع مرجع دسته اول دوره قاجار بعد از قدرت سیاسی شخص شاه، صاحب‌منصبان دیوانی را به عنوان عناصر اصلی در ساختار قدرت و از مهم‌ترین ارکان حکومتی دوره قاجار معرفی کرده‌اند. در این منابع، مناصب صدراعظم و مستوفی‌الممالک و مستوفی در رأس نظام دیوان سالاری قرار دارند و نماد بارز دیوان سالاری در عصر قاجار به‌ویژه در عهد ناصری «دفتر استیفا» یا «وزارت استیفا» است.

یافته‌های پژوهش حاضر بیانگر این نکته است که مفهوم القاب و مناصب پربسامدترین مفهوم اسناد دیوانی در دوره قاجار تا پایان عهد ناصری است. پربسامدترین مقوله در مفهوم القاب و مناصب، مقوله القاب و مناصب مالی-دیوانی است و پربسامدترین نمایه‌ها نمایه‌های مستوفی و مستوفی‌الممالک و صدراعظم است. برقراری روابط اصطلاح‌نامه‌ای در نمایه‌های موضوعی مفهوم القاب و مناصب مبین این نکته است که نمایه‌های موضوعی این مفهوم بیشترین رابطه هم‌بستگی را با نمایه‌های موضوعی نهادهای دیوانی دارند. در نهایت باید گفت، کشف روابط مفهومی میان مفاهیم موضوعی یک حوزه علمی و پژوهشی، فرایندی پیچیده است؛ بنابراین نتایج حاصل از آن نیز به درکی عمیق احتیاج دارد. این مشکل در حوزه‌های میان‌رشته‌ای بیشتر دیده می‌شود؛ بنابراین تجزیه و تحلیل این حوزه از هر دیدگاهی، چه از طریق روش‌های ارائه‌شده در این پژوهش و چه سایر روش‌های دیگر، دارای چالش است؛ ولی ادامه این نوع پژوهش‌ها که با هدف شناخت مفاهیم و مقوله‌بندی آن‌ها انجام می‌شود در نهایت سبب تقویت بازیابی و مدیریت نیازهای اطلاعاتی پژوهش‌گران می‌شود.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

برای گزینش و یکدست کردن نمایه‌های موضوعی با انطباق به زبان طبیعی و تاریخی اسناد و کنترل واژگان در پایگاه اسناد آرشیو ملی پیشنهادهایی براساس نتایج پژوهش حاضر عرضه می‌شود:

۱. مطالعه مفاهیم اسناد دیوانی دوره مظفری تا پایان قاجار برای مقوله‌بندی و برقراری

روابط اصطلاح نامه‌ای؛

۲. مطالعه مفاهیم اسناد دیوانی دوره صفوی برای مقوله‌بندی و برقراری روابط اصطلاح نامه‌ای؛

۳. مطالعه مفاهیم ایلات و عشایر دوره قاجار برای مقوله‌بندی و برقراری روابط اصطلاح نامه‌ای.

منبع

کتاب

- اجلایی، فرزام. (۱۳۷۳). *بنیان حکومت قاجار: نظام سیاسی ایلی و دیوان‌سالاری مدرن*. تهران: نشر نی.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. (۱۳۶۳). *چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین‌شاه (المآثر والاثار)*. (ایرج افشار، کوشش گر). تهران: اساطیر.
- باردن، لورنس. (۱۳۷۵). *تحلیل محتوا*. (محمد یمنی‌دوزی سرخابی و ملیحه آشتیانی، مترجمان). تهران: دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات.
- بوٹ، باربارا؛ بلر، میشل. (۱۳۸۲). *اصطلاح‌نامه جامعه‌شناسی*. (مهوش معترف، مترجم). تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- خسروی، فریبرز؛ قدیمی، نرگس. (۱۳۸۵). *اصطلاح‌نامه فرهنگی فارسی «اصفا»*. (ویرایش ۲). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- رضائی، امید. (۱۳۸۹). *درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سلیمانی، کریم. (۱۳۷۹). *القاب رجال دوره قاجاریه*. تهران: نشر نی.
- شجعی، زهرا. (۱۳۵۵). *وزارت و وزیران در ایران: مطالعه از نظر جامعه‌شناسی سیاسی*. تهران: دانشگاه تهران.
- قوام، عبدالعلی. (۱۳۸۴). *چالش‌های توسعه سیاسی*. تهران: نشر قومس.
- کریندورف، کلو س. (۱۳۸۳). *تحلیل محتوا: مبانی روش‌شناسی*. (هوشنگ نایی، مترجم). تهران: نشر نی.
- کلیولند، دونالد. (۱۳۸۵). *درآمدی بر نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی*. (سیدمهدی حسینی، مترجم). تهران: چاپار.
- مدرسی، یحیی؛ سامعی، حسین؛ صفوی مبرهن، زهرا. (۱۳۸۱). *فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار: قشون و نظمیه*. تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی.
- مستوفی، عبدالله. (۱۳۸۸). *شرح زندگانی من*. (ج ۱). (ج ۶). تهران: زوار.
- ورهرام، غلامرضا. (۱۳۸۵). *نظام سیاسی و سازمان‌های اجتماعی ایران در عصر قاجار*. تهران: معین.

مقاله

اصنافی، امیررضا؛ پاکدامن نائینی، مریم. (۱۳۹۱). «تحلیل واژه‌نامه‌ها و اصطلاح‌نامه‌های پیوسته در حوزه مدیریت اسناد و آرشیو». فصلنامه گنجینه اسناد، تابستان شماره ۲۲ (۲)، صص ۱۲۸-۱۴۱.

جانی‌پور، محمد؛ لطفی، سیدمهدی. (۱۳۹۴). «نقش آیات اخلاقی قرآن کریم در تدوین نظام هدایت فردی و اجتماعی». فصلنامه تحقیقات علوم قرآنی، ۱۲ (۲)، صص ۲۷-۵۳.

حسومی، طاهره؛ نوشین فرد، فاطمه؛ حسینی بهشتی، ملوک‌السادات؛ باب‌الحوائجی، فهیمة؛ حریری، نجلا. (۱۳۹۷). «مطالعه مفاهیم اخلاق اجتماعی قرآن کریم به منظور مقوله‌بندی آیات». فصلنامه پژوهش اجتماعی، ۱۰ (۳۹)، صص ۱۷۳-۱۸۸.

زاهدی، شمس‌السادات؛ تنکابنی، حمید. (۱۳۸۸). «درآمدی بر ریشه‌شناسی نهاد دیوان‌سالاری ایران در دوره اول قاجار». فرهنگ، دوره ۲۲، شماره ۳، (پیاپی ۷۱)، صص ۱۰۹-۱۴۶.

سام، علی. (۱۳۹۳). «اصحاب فرمان‌نویسی در عهد قاجار». فصلنامه گنجینه اسناد، ۲۴ (۱)، صص ۶-۲۰.

قائدی، محمدرضا؛ گلشنی، علی‌رضا. (۱۳۹۵). «روش تحلیل محتوا، از کمی‌گرایی تا کیفی‌گرایی». فصلنامه روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، سال هفتم، شماره بیست‌وسه، بهار ۹۵، صص ۵۷-۸۲.

کریمی، المیرا؛ بابایی، محمود؛ حسینی بهشتی، ملوک‌السادات. (۱۳۹۸). «بررسی ویژگی‌های معنایی و هستی‌شناسانه نظام‌های بازیابی اطلاعات مبتنی بر اصطلاح‌نامه و هستی‌شناسی». پژوهش‌نامه پردازش و مدیریت اطلاعات، دوره ۳۴، شماره ۴، (پیاپی ۹۸)، صص ۱۵۸۴-۱۶۱۰.

محمدی، امین؛ ثمره حسینی، مرضیه. (۱۳۹۴). «تحلیل ساختار برات‌های دیوانی دوره قاجار». فصلنامه گنجینه اسناد، سال ۲۵، شماره ۴، (پیاپی ۱۰۰)، صص ۶-۳۱.

محمودی، مهدی؛ توکلی‌زاده راوری، محمد. (۱۳۹۵). «ترسیم نقشه موضوعی اسناد جنگ تحمیلی: مطالعه موردی وصیت‌نامه فرماندهان پاسدار شهید استان کرمان». فصلنامه گنجینه اسناد، سال ۲۶، شماره ۴، (پیاپی ۱۰۴)، صص ۸۲-۹۳.

پایان‌نامه

باغستانی، ساناز. (۱۳۸۹). «بررسی وضعیت تنظیم و توصیف اسناد در گنجینه اسناد ملی ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

ترکاشوند، فتانه. (۱۳۹۴). «ارائه الگوی پیشنهادی برای تدوین اصطلاح‌نامه آرشیو ملی ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات تهران، تهران.

دهسرای، زهرا. (۱۳۹۳). «امکان‌سنجی طرح تدوین اصطلاح‌نامه مطالعات زنان و خانواده براساس استاندارد BS Iso 25964-1». پایان‌نامه کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.

کشاوری افشار، منصوره. (۱۳۹۲). «طرح تدوین اصطلاح‌نامه مواد موزه‌ای». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان.

نعیمی، صدف (۱۳۹۰). «بررسی وضعیت نمایه‌سازی اسناد آرشیوی مکتوب در مراکز آرشیوی شهر تهران از دیدگاه نمایه‌سازان با تأکید بر شیوه و کیفیت نمایه‌سازی اسناد آرشیوی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات تهران، تهران.

وفایی، عبدالرضا. (۱۳۷۳). «طبقه‌بندی اسناد در سازمان اسناد ملی ایران». پایان‌نامه کارشناسی، سازمان اسناد ملی ایران، تهران.

Boer, V; Priem, Matthias; Hildebrand, Michiel; Verplancke, Nico; de Vries, Arjen; Oomen, Johan. (2016). "Exploring Audiovisual Archives Through Aligned Thesauri". In: Garoufallou E.; Subirats, Coll I.; Stellato A.; Greenberg J. (eds). *10th International Conference on Metadata and Semantics Research (MTSR), 2016*. Communications in Computer and Information Science, vol 672. pp 211-222.

Hollink, Laura; Malaisé, Véronique; Schreiber, Guus. (2010). "Thesaurus enrichment for query expansion in audiovisual archives". *Multimedia Tools and Applications*, vol 49, pp 235-257.

ISO 25964 - 2:2013 Information and Documentation - Thesauri and Interoperability with other Vocabularies- Part 2: Interoperability with other Vocabularies. (2013).

"What are Archives? Definition of 'Archive'". [citd 2020 sep 20]. available from: www.kings.cam.ac.uk/archive-centre

Slawsky, Donna. (2007). "Building a keyword library for description of visual assets: Thesaurus basics". *Journal of Digital Asset Management*, Volume 3, issue 3, pp 130-138.

English Translation of References

Books

Bardin, Laurence. (1375/1996). "*Tahlil-e mohtava*" (L'analyse de contenu) [Content analysis]. Translated by Mohammad Yamaniduzi Sorkhabi & Maliheh Ashtiani. Tehran: Dānešgāh-e Šahid Behešti (Shahid Beheshti University), Markaz-e Čāp va Enteshārāt (Printing and Publishing Center). [Persian]

Booth, Barbara; & Blair, Michael. (1382/2003). "*Estelāh-nāme-ye jāme'e-šenāsi*"

- (Thesaurus of sociological indexing terms). Translated by Mahvash Motaref. Tehran: Markaz-e Ettelā'āt va Madārek-e 'Elmi-ye Irān (Iranian Research Institute for Information Science and Technology) (IranDoc). [Persian]
- Cleveland, Donald B. (1385/2006). *"Darāmadi bar namāye-sāzi va čekide-nevisi"* (Introduction to indexing and abstracting). Translated by Seyyed Mehdi Hosseini. Tehran: Čāpār. [Persian]
- Ejlali, Farzam. (1373/1994). *"Bonyān-e hokumat-e Qājār: Nezām-e siāsi-ye ili va divan-sālāri-ye modern"* (The foundation of the Qajar government: Tribal political system and modern bureaucracy). Tehran: Našr-e Ney. [Persian]
- E'temad Al-Saltaneh, Mohammad Hasan Khan. (1363/1984). *"Čehel sāl tārix-e Irān dar dowre-ye pādesāhi-ye Nāser-ed-Din Šāh: Al-Ma'āser-o val-āsār"* (Forty Years of Iran's History during Nasir al-Din Shah's Era). Edited by Iraj Afshar. Tehran: Asātir. [Persian]
- Ghavam, Abd Al-Ali. (1384/2005). *"Čālēš-hā-ye towse'e-ye siāsi"* (Challenges to political development). Tehran: Našr-e Qumes. [Persian]
- ISO 25964 -2:2013 Information and Documentation - Thesauri and Interoperability with other Vocabularies- Part 2: Interoperability with other Vocabularies. (2013).
- Khosravi, Fariborz; & Ghadimi, Narges. (1385/2006). *"Estelāh-nāme-ye Farhangi-ye Fārsi: Esfā"* (Persian culture thesaurus) (2nd ed.). Tehran: Sāzmān-e Asnād va Ketābxāne-ye Melli-ye Irān (Sākmā) (National Library and Archives Organization of Iran). [Persian]
- Krippendorff, Klaus. (1383/2004). *"Tahlil-e mohtava: Mabāni-ye raveš-šenāsi"* (Content analysis: An introduction to its methodology). Translated by Houshang Nayeibi. Tehran: Našr-e Ney. [Persian]
- Modarresi, Yahya; Same'ee, Hossein; & Safavi Mobarhan, Zahra. (1381/2002). *"Farhang-e estelāhāt-e dowre-ye Qājār: Qošun va nazmiyeh"* (Dictionary of common terms in the Qajar Period: Army and order). Tehran: Dafter-e Pažuheš-hā-ye Farhangi (Iran Cultural Studies). [Persian]
- Mostowfi, Hamdollah. (1388/2009). *"Šarh-e zendegāni-ye man"* (The story of my life) (vol. 1) (6th ed.). Tehran: Zovvār. [Persian]

- Rezaee, Omid. (1389/2010). "*Darāmadi bar asnād-e šar'ee-ye dowre-ye Qājār*" (Introduction to Shari'a documents from Qajar Iran). Tehran: Pažuhešgāh-e 'Olum-e Ensāni va Motāl'eāt-e Farhangī (Institute for Humanities and Cultural Studies). [Persian]
- Shajiee, Zahra. (1355/1976). "*Vezārat va vazirān dar Irān: Motāle'e az nazar-e jāme'e-šenāsi-ye siāsi*" (Ministries and ministers in Iran: A study in political sociology). Tehran: Dānešgāh-e Tehrān (University of Tehran). [Persian]
- Soleimani, Karim. (1379/2000). "*Alqāb-e rejāl-e dowre-ye Qājārieh*" (The titles of the men of the Qajar period). Tehran: Našr-e Ney. [Persian]
- Warahram, Gholamreza. (1385/2006). "*Nezām-e siāsi va sāzmān-hā-ye ejtemā'ee dar asr-e Qājār*" (The political system and social institutions of Iran in the Gajar period). Tehran: Mo'een. [Persian]

Articles

- Asnafi, Amir Reza; & Pakdaman Naeeni, Maryam. (1391/2012). "Tahlil-e vāže-nāme-hā va estelāh-nāme-hā-ye peyvasteh dar hoze-ye modiriāt-e asnād va āršiv" (A brief introduction of online dictionaries and thesauri in the field of archives and records management). *Fasl-nāme-ye Ganjine-ye Asnād*, Summer issue 22(2), pp. 128-141. [Persian]
- Boer, V; Priem, Matthias; Hildebrand, Michiel; Verplancke, Nico; de Vries, Arjen; & Oomen, Johan. (2016). "Exploring audiovisual archives through aligned thesauri". In: Garoufallou E.; Subirats, Coll I.; Stellato A.; & Greenberg J. (Eds.). *10th International Conference on Metadata and Semantics Research (MTSR), 2016* (pp. 211-222). Communications in Computer and Information Science, vol. 672.
- Ghaedi, Mohammadreza; & Golshani, Alireza. (1395/2016). "Raveš-e tahlil-e mohtavā, az kammi-garā-yi tā kefi-garā-yi" (Content analysis method: From quantity-orientation to quality-orientation). *Fasl-nāme-ye Raveš-hā va Model-hā-ye Ravān-šenāxti* (Journal of Psychological Models and Methods), 7(23), Spring 1395/2016, pp. 57-82. [Persian]
- Hasoumi, Tahereh; Noushinfard, Fatemeh; Hosseini Beheshti, Molouk Al-Sadat; Bab

- Al-Havaeji, Fahimeh; & Hariri, Najla. (1397/2018). "Motāle'e-ye mafāhim-e axlāq-e ejtemāee-ye Qor'ān-e Karim be manzur-e maqule-bandi-ye āyā" (Study of the verses of social ethics of the Holy Quran in order to categorize the verses). *Fasl-nāme-ye Pažuheš-e Ejtemā'ee* (Journal of Social Research), 10(39), pp. 173-188. [Persian]
- Hollink, Laura; Malaisé, Véronique; & Schreiber, Guus. (2010). "Thesaurus enrichment for query expansion in audiovisual archives". *Multimedia Tools and Applications*, vol. 49, pp. 235-257.
- Janipoor, Mohammad; & Lotfi, Seyyed Mehdi. (1394/2015). "Naqš-e āyāt-e axlāqi-ye Qor'ān-e Karim dar tadvin-e nezām-e hedāyat-e fardi va ejtemāee" (The function of moral verses of the Holy Quran in developing the system of personal and social guidance). *Fasl-nāme-ye Tahqiqāt-e 'Olum-e Qor'āni* (Journal of Quran and Hadith Sciences), 12(2), pp. 27-53. [Persian]
- Karimi, Elmira; Babaei, Mahmoud; & Hosseini Beheshti, Molouk Al-Sadat. (1398/2019). "Barresi-ye vižegi-hā-ye ma'nā-yi va hasti-šenāsāne-ye nezām-hā-ye bāzyābi-ye ettelā'āt-e mobtani bar estelāh-nāme va hasti-šenāsi" (The study of semantic and ontological features of thesaurus and ontology-based information retrieval systems). *Pažuheš-nāme-ye Pardāzeš va Modiriat-e Ettelā'āt* (Iranian Research Institute for Information Science and Technology) (IranDoc), 34(4), series number 98, pp. 1584-1610. [Persian]
- Mohammadi, Amin; & Samareh Hosseini, Marzieh. (1394/2015). "Tahlil-e sāxtār-e barāt-hā-ye divāni-ye dowre-ye Qājār" (The structure of government drafts in the Qajarid era). *Fasl-nāme-ye Ganjine-ye Asnād*, 25(4), series number 100, pp. 6-31. [Persian]
- Mahmoudi, Mehdi; & Tavakkolizadeh Ravari, Mohammad. (1395/2016). "Tarsim-e naqše-ye mowzu'ee-ye asnād-e jang-e tahmili: Motāāle'e-ye mowredi-ye vasiat-nāme-ye farmāndehān-e pāsdār-e šahid-e ostān-e Kermān" (Thematic mapping of last wills and testaments of the Iranian commanders in the Iran- Iraq war (1980-1988)). *Fasl-nāme-ye Ganjine-ye Asnād*, 26(4), series number 104, pp. 82-93. [Persian]

- Sam, Ali. (1393/2014). "Ashāb-e farmān-nevisi ar ahd-e Qājār" (Royal decrees in Ghajarid era). *Fasl-nāme-ye Ganjine-ye Asnād*, 24(1), pp. 6-20. [Persian]
- Slawsky, Donna. (2007). "Building a keyword library for description of visual assets: Thesaurus basics". *Journal of Digital Asset Management*, Volume 3, issue 3, pp. 130-138.
- Zahedi, Shams Al-Sadat; & Tonekaboni, Hamid. (1388/2009). "Darāmadi bar riše-šenāsi-ye nahād-e divan-sālāri-ye Irān dar dowre-ye avval-e Qājār" (An introduction to the origins of bureaucracy in the first period of the Qajar dynasty). *Farhang*, 22(3), series number 71, pp. 109-146. [Persian]

Dissertations

- Baghestani, Sanaz. (1389/2010). "*Barresi-ye vaz'eeyat-e tanzim va towsif-e asnād dar ganjine-ye asnād-e melli-ye Irān*" (Archival arrangement and description in national archives of Iran: An analytical survey). [Master's thesis]. Tehran: Dānešgāh-e Šahid Beheshti (Shahid Beheshti University). [Persian]
- Dehsaraie, Zahra. (1393/2014). "*Emkān-šanji-ye tarh-e tadvin-e estelāh-nāme-ye motāle'āt-e zanān va xānevādeh bar asās-e estāndārd-e BS Iso 25964-1*" (Feasibility study of designing the family and women's studies thesaurus using BS ISO 25964-1). [Master's thesis in Information science and knowledge management]. Tehran: Dānešgāh-e āzād-e Eslāmi" (Islamic Azad University), Vāhed-e Tehrān-Šomāl (Tehran North Branch). [Persian]
- Keshavarz Afshar, Mansoureh. (1392/2013). "*Tarh-e tadvin-e estelāh-nāme-ye mavād-e muze-ee*" (A project for compiling a dictionary of museum materials). [Master's thesis in Information science and knowledge management]. Tehran: Dānešgāh-e āzād-e Eslāmi" (Islamic Azad University), Vāhed-e Hamedān (Hamedan Branch). [Persian]
- Naeemi, Sadaf. (1390/2011). "*Barresi-ye vaz'eeyat-e namāye-sāzi-ye asnād-e āršivi-ye maktub dar marākez-e āršivi-ye šahr-e Tehrān az didgāh-e namāye-sāzān bā ta'kid bar šive va kefiat-e namāye-sāzi-ye asnād-e āršivi*" (An evaluation of the status of indexing written archival records in Tehran's archival centers from

the perspective of indexers with an emphasis on method and quality). [Master's thesis]. Tehran: Dānešgāh-e āzād-e Eslāmi (Islamic Azad University), Vāhed-e 'Olum Tahqiqāt (Science and Research Branch). [Persian]

Torkashvand, Afsaneh. (1394/2015). *"Erā'e-ye olgu-ye pišnahādī barāye tadvīn-e estelāh-nāme-ye āršiv-e melli-ye Irān"* (Presenting a model for compiling the terminology of the National Archives of Iran). [Master's thesis]. Tehran: Dānešgāh-e āzād-e Eslāmi (Islamic Azad University), Vāhed-e 'Olum Tahqiqāt (Science and Research Branch). [Persian]

Vafayi, Abd Al-Reza. (1373/1994). *"Tabaqe-bandī-ye asnād dar sāzmān-e asnād-e melli-ye Irān"* (Classification of documents in the National Library and Archives Organization of Iran). [Bachelor's thesis]. Tehran: Sāzmān-e Asnād-e Melli-ye Irān (Sākmā) (National Library and Archives Organization of Iran). [Persian]

Online sources

"What are Archives? Definition of 'Archive'". [citd 2020 sep 20]. available from: www.kings.cam.ac.uk/archive-centre.

